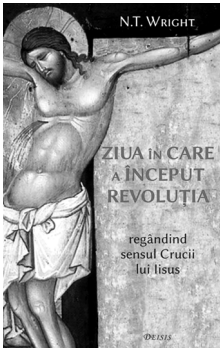

RECENZII

Nicholas Thomas Wright, *Ziua în care a început revoluția – regăsind sensul Crucii lui Iisus*, traducere de diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2018, 435 p.

Oricât de straniu ni s-ar părea, *Vestea ce bună* (Evanghelia) are în centrul său un scandal (σκάνδαλον). Este vorba despre scandalul generat de cruce, de vreme ce Hristos cel răstignit este *scandal pentru evrei și nebunie pentru păgâni* (I Corinteni 1, 23). Substantivul σκάνδαλον și termenii din aceeași familie lexicală sunt frecvent întâlniți în Scripturi. Spre exemplu, un autor precum René Girard a acordat în scrierile sale o anumită importanță semnificației acestui termen: „Derivat din *skadzein* care înseamnă «a șchiopăta», *skándalon* desemnează obstacolul care respinge ca să atragă și atrage ca să respingă. Nu se poate ca, o dată ce te-ai poticnit de el, să nu te întorci mereu ca să te poticnești iarăși, deoarece accidentul inițial, apoi următoarele îl fac mereu mai fascinant [...]. Scandalul sfârșește totdeauna prin a încercui și a-și încorpora ceea ce i se sustrage cel mai mult, ceea ce ar trebui să-i rămână cu desăvârșire străin (René Girard, *Țapul ispășitor*, traducere de Theodor Rogin, Editura Nemira, București, 2000, pp. 172-173).

De curând, la Editura Deisis din Sibiu a fost publicat volumul lui N.T. Wright, *Ziua în care a început revoluția – regăsind sensul Crucii lui Iisus*, în traducerea lui Ioan I. Ică jr. Nicholas Thomas Wright (uneori semnează și Tom Wright), fost episcop de Durham (între anii 2003-2010), este fără nici o îndoială unul dintre cei mai apreciați exegeți contemporani ai Noului Testament, fiind deja bine cunoscut, prin intermediul traducerilor, și în spațiul nostru cultural. După cunoștința mea, prima traducere în limba română din scrierile lui N.T. Wright este *Mesia*, fiind realizată de Dorin Axente (Editura Aqua Forte, Cluj-Napoca, 2007). La Editura Deisis din Sibiu, profesorul Ioan I. Ică jr, a tradus o serie de lucrări fundamentale

ale teologului englez: *Cum a devenit Dumnezeu împărat* (2015); *Iisus pur și simplu* (2015); *Scriptura și autoritatea lui Dumnezeu* (2016); *Creștin pur și simplu* (2016). Tot în anii din urmă, mai sunt publicate câteva traduceri din scrierile sale la Editurile Metanoia și Scriptum din Oradea, dar și la Editura Succeed Publishing din Medgidia. În tot cazul, până în prezent, sunt peste 12 din scrierile sale traduse în limba română. De asemenea, în luna martie a anului 2018, N.T. Wright a revenit în țara noastră, după zece ani, la Cluj-Napoca, în cadrul unui eveniment organizat de Edictum Dei.

Cartea pe care o avem în vedere este despre revoluția care a fost declanșată de moartea pe cruce a lui Iisus din Nazaret. Pe scurt, revoluția a început în Vinerea Mare. Lucrarea lui N.T. Wright are patru părți, fiecare dintre acestea fiind alcătuite din mai multe capitole și subcapitole. Lectura acestei cărți nu este una dificilă, iar, pe alocuri, în paginile sale sunt îmbinate fericit istorii diverse cu evenimente din viața de zi cu zi a autorului.

Teologul anglican încearcă să arate că trebuie să ne îndepărțăm de un mod dihotomic de a vedea lucrurile. Distincția până la separație dintre cer și pământ, dintre necorporal și corporal, a fost promovată – cu efecte până în prezent – de „epicureismul esențial al Iluminismului” (p. 39). Pe de altă parte, în opinia autorului nostru, „viziunea unui «cer» în ultimă instanță necorporal e o moștenire directă a lui Platon și a filozofului și biografului Plutarh, un contemporan mai tânăr al Sfântului Pavel, care l-a interpretat pe Platon pentru epoca sa. Plutarh, nu Noul Testament (în ciuda a ceea ce auzim uneori!) sugera că în viața prezentă oamenii sunt «exilați» din adevărata lor «patrie» care este în «cer». Această viziune a viitorului – o slavă ultimă care a lăsat în urmă lumea actuală din spațiu, timp și materie – e contextul pentru ceea ce, așa cum vom vedea, e o viziune păgânizată a felului în care am putea atinge un astfel de viitor” (p. 38). Ceva mai încolo, N.T. Wright revine la această idee: „pentru cea mai mare parte a creștinismului popular, țelul e «cerul» (iar acum «comuniunea mea cu Dumnezeu»), iar problema e «păcatul» (purtarea rea care merită pedeapsă). Un țel platonizant și un diagnostic moralizant – iar amândouă conduc, cum am sugerat deja, la o soluție păgânizată, în care o divinitate furioasă e împăcată de un sacrificiu uman” (p. 78, vezi și p. 151 *et passim*).

Pentru termenul „păcat” vechii greci foloseau ἀμαρτία, care însemna „ratăre a țintei”. Așadar, suntem în păcat atât timp cât ratăm ținta, cât ne îndepărtăm de scopul pentru care am fost creați. În mod fundamental, am ratat ținta de a fi „purtători de Chip” (Coloseni 1, 15: *Hristos este Chip al Dumnezeului nevăzut*) încă de pe acum, *in via*, și desăvârșit *in patria*. În opinia teologul anglican, ținta noastră ar trebui să fie „o viață înțeleaptă, pe deplin umană, de închinare și slujire” (p. 104). Închinare și slujire nu la alte lucruri, create și ele, ci singurului Dumnezeu. Creștinii autentici trebuie să facă întotdeauna un pas în afara paradigmatelor platonizante și moralizante care au tot depus aluviuni peste mesajul original al Evangheliei. Ca întotdeauna, este mai ușor de spus decât de realizat. Mai mult decât atât, autorul identifică și o cauză a situației în care ne găsim, atunci când spune că „rădăcina necazurilor e închinarea la idoli” (p. 310). Așadar, idolatria este mama tuturor relelor, originea tuturor păcatelor. În loc să-L slăvească pe Dumnezeu, oamenii au ales tot felul de idoli cărora să se închine.

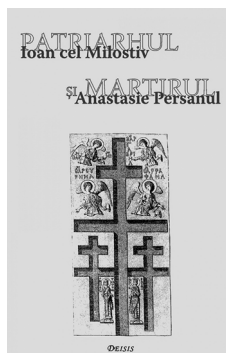
N.T. Wright aduce argumente care să susțină ideea potrivit căreia „Împărăția lui Dumnezeu nu e un loc numit «cer», detașat de «pământ», ci domnia cerului născându-se pe pământ” (p. 223). În cele din urmă, se confirmă faptul că, mai ales în perioada sa timpurie, creștinismul a fost un mod de viață. Totuși, ce înțelegeau contemporanii lui Hristos prin „domnia cerului născându-se pe pământ” este dificil de spus, deoarece orice exeget din secolul al XXI-lea nu mai poate reface complet contextul unor evenimente de acum 2000 de ani, oricât de bine ar cunoaște izvoarele păstrate din acele vremuri.

Pe tot parcursul cărții, N.T. Wright dovedește că este un excelent biblist. Totuși, nu am întâlnit trimiteri către tâlcurile propuse de Părinții Bisericii la pericopele scripturistice pe care le interpretează. Tradiția este pusă cu totul între paranteze în cartea pe care o avem în vedere. Cu siguranță, pe de o parte, putem înțelege asumarea acestui efort, de a lua pe cont propriu unele locuri problematice și a le interpreta, fără a apela la Tradiția Bisericii. Pe de altă parte, înclin să cred că în textele unor Părinți ai Bisericii teologul anglican ar fi putut întâlni argumente care să susțină tezele sale. Spre pildă, Maxim Mărturisitorul ar fi oferit suficiente argumente solide pentru unele teze propuse de N.T. Wright.

În pofida aparențelor – mediatizate uneori în exces – „simbolul crucii însuși poartă încă o putere enormă în lumea noastră” (p. 11). Revoluția pe care a generat-o – oricât de mult și-ar dori unii sau alții să minimalizeze acest fapt – a produs niște efecte greu, dacă nu imposibil, de ignorat. Problematică poate fi chiar utilizarea termenului *revoluție*, ce este considerat de către unii exegeți ca fiind impropriu alăturat creștinismului timpuriu. Astăzi, cu toții știm la ce se referă termenul *revoluție*. Potrivit articolelor de dicționar (spre exemplu, Larousse), revoluția înseamnă „schimbarea bruscă și violentă a structurii politice și sociale a unui stat, care se produce când un grup se revoltă împotriva autorităților și preia puterea”. Puțini știm însă faptul că acest sens al termenului s-a impus destul de târziu, cândva în secolele XVI-XVII, mai întâi în Insulele Britanice. Inițial, latinescul *revolutio* însemna cu totul altceva, viza „întoarcerea în timp”, „mișcarea circulară” și se folosea cu precădere în astronomie, cu privire la mișcarea astrelor. Așadar, „la origine, termenul însemna «rostogolire» – ca în mișcarea prin care a fost dată la o parte piatra care astupa intrarea în mormântul lui Hristos –, altfel spus: *revolutio* era orice mișcare de rotație care presupunea o revenire la ceva anterior. Acest sens s-a impus și în astronomie; Copernic l-a folosit atât pentru mișcarea de rotație a Pământului în jurul Soarelui, cât și pentru rotația Pământului în jurul axei sale” (Reinhardt Koselleck, *Conceptele și istoriile lor. Semantica și pragmatica limbajului social-politic*, traducere de Gabriel H. Decuble și Mari Oruz, Editura Art, București, 2009, p. 214). Dar, această revoluție, începută în Vinerea Mare, nu are sens în sine, ci prin forța sa de a propaga în lume un nou tip de putere, „puterea iubirii care se dăruiește pe sine” (p. 227). Puterea întunericului, moartea a fost înfrântă și propagată puterea luminii, iubirea.

Florin CRÎȘMĂREANU

Patriarhul și martirul – Ioan cel Milostiv și Anastasie Persanul, Dosare hagiografice traduse și comentate de diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2018, 424 p.

Acum mai bine de un secol, mai exact în 1915, savantul rus S.L. Epifanovici afirma că „încă n-a sosit vremea dovedirii importanței istorico-literare a Sfântului Maxim”¹. Șaptezeci de ani mai târziu, un alt strălucit exeget al operei maximiene, M. Doucet, aprecia că „l'«heure» de Maxime viendra”². Într-adevăr, în ultimii ani se face vizibil din mai multe perspective interesul pentru viața și opera Sfântului mărturisitor: s-au publicat ediții critice ale scrierilor sale, opera sa este tradusă în limbile vernaculare; se scriu

monografiile despre temele fundamentale ale învățaturii sale; se organizează cel puțin odată pe an un congres internațional dedicat lui Maxim – se vorbește deja despre maximologi –, se ridică biserici cu hramul Sfântului Maxim etc. Pe scurt, vremea lui Maxim a venit. Este adevărat că, prin comparație cu alți Părinți ai Bisericii, viața Sfântului Maxim Mărturisitorul (580-662) este relativ bine cunoscută (în literatura de specialitate există două dosare cu privire la episodul biografic bine documentate și încă disputate de exegeți), însă o mai bună înțelegere a operei și mai ales a vieții Sfântului Maxim poate fi realizată în contextul epocii în care a trăit, de unde putem afla cu ce semeni s-a însoțit în luptele sale cu ereziilor, la ce evenimente a fost martor, ce schimbări majore a suferit societatea acelei epoci.

După cunoștința mea, cea mai completă lucrare despre epoca în care au trăit „cele mai profunde minți teologice din toate timpurile” (Ioan I. Ică jr.): Maxim Mărturisitorul, Sofronie (Sofistul, devenit în 634 Patriarh al Ierusalimului - cca 560-638), Ioan Moschos (cca 550-619), Ioan cel Milostiv (550-620), Anastasie Persanul

¹ Serghei Leontievici Epifanovici, *Sfântul Maxim Mărturisitorul și teologia bizantină*, traducere din rusă și prefață de Pr. Marcel Coja, Editura Evanghelistos, București, 2009, p. 190.

² Marcel Doucet, *La volonté humaine du Christ, spécialement en son agonie. Maxime la Confesseur, interprète de l'Écriture*, în „Science et Esprit”, vol. 37 (1985), nr. 2, p. 155.

(590/595-628 – Magumdat, soldat iranian, se convertește la creștinism în 620, cu numele Anastasie) este aceea semnată de John F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990. De asemenea, pentru o mai bună înțelegere a epocii trebuie avută în vedere și mai recenta lucrare semnată de Phil Booth, *Crisis of Empire: Doctrine and Dissent at the End of Late Antiquity*, Transformation of the Classical Heritage 52, Berkeley, University of California Press, 2014 (volum care ar trebui traduse cât mai curând în limba română). Totuși, când avem în vedere această perioadă din istoria Bizanțului nu trebuie neglijată și lucrarea grecului Andreas N. Stratos, *Byzantium in the 7th Century*, publicată în mai multe tomuri între anii 1965-1977 (tradusă în engleză de M. Oglive-Grant, în cinci volume, Amsterdam, Adolf M. Hakkert, 1968-1980).

În literatura autohtonă, neobositul profesor sibian Ioan I. Ică jr. și-a propus să realizeze o lucrare amplă dedicată secolului al VII-lea bizantin. Volumul pe care îl avem în vedere, *Patriarhul și martirul – Ioan cel Milostiv și Anastasie Persanul* (Dosare hagiografice traduse și comentate de diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2018), nu reprezintă altceva decât „dezvoltarea celei de-a doua secțiuni, «Tipuri de sfințenie la sfârșit de lume și început de veac», din volumul în curs de apariție *Apocaliptică, sfințenie, mărturisire. Sfântul Maxim Mărturisitorul și contemporanii săi – epocă, procese, exiluri, și «vieți»*” (p. 5). Într-adevăr, „figura dominantă în dezvoltarea de-a lungul secolului al VII-lea a doctrinei creștine în Răsărit a fost Maxim Mărturisitorul, pe care istoricii moderni îl consideră drept «spiritul cel mai universal al secolului al VII-lea și probabil ultimul gânditor independent printre teologii Bisericii bizantine» (H.G. Beck), «probabil, singurul gânditor prolific al întregului secol» (W. Elert), «adevăratul părinte al teologiei bizantine» (J. Meyendorff)³. Așadar, orice investigație privitoare la secolul al VII-lea bizantin nu poate marginaliza rolul fundamental pe care l-a jucat Maxim în cadrul acestei epoci.

În ceea ce privește forma lucrării pe care o avem în vedere, după *Cuvântul înaintea* (pp. 5-7) al traducătorului urmează prima parte,

³ Jaroslav Pelikan, *Tradiția creștină: o istorie a dezvoltării doctrinei*, vol 2: *Spiritul creștinătății răsăritene (600-1700)*, traducere și note de pr. prof. Nicolai Buga, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 38.

dedicată lui „Ioan cel Milostiv – un patriarh și două «Vieți» între două imperii” (pp. 11-161). Cea de-a doua parte a cărții este dedicată lui „Anastasia Persanul – un martir între trei imperii” (pp. 165-273). Traducerea «Vieților» celor doi sfinți este amplu adnotată, nelăsând nici un aspect neclarificat. Volumul se încheie cu un consistent studiu semnat de Ioan I. Ică jr.: „Patriarhul și martirul – compasiune și mucenicie la sfârșit de lume” (pp. 275-420).

Nimeni nu se îndoiește de faptul că secolul al VII-lea a fost o perioadă foarte frământată din toate punctele de vedere, instabilitatea politică și cea socială se resimțeau în viața de zi cu zi a populației acelor vremuri; mai mult decât atât, „în câteva decenii s-au succedat aici trei imperii: roman, sasanid și islamic. Sfântul Maxim și tovarășii săi sunt contemporani marelui rege Chosroes II, ai bazileului Heraclios și fiilor săi, dar și ai profetului Muhammad și ai primilor săi urmași, califii «drepti»” (p. 6). Citind textele lui Maxim și ale contemporanilor săi ne dăm repede seama că „omul antichității târzii este inserat într-o societate care nu e nici simplă, nici senină, ci plină de contradicții și de neliniști care se agravează pe zi ce trece”⁴. Unele idei cu privire la sfârșitul iminent al acestei lumi răzbat din scrierile Mărturisorului așa cum sunt ele evidențiate și în *Dialogurile* mai vârstnicului contemporan, papa Grigorie cel Mare († 604). Pentru Maxim, Antihristul și apostazia generală, care marchează sfârșitul lumii, nu pot fi departe. Scrisorile Sfântului anunță acest lucru atunci când se referă la cucerirea persană, la invazia arabilor și la botezul forțat al evreilor din anul 632 (eveniment petrecut la Cartagina [*Ep.* 8 și 14, *PG* 91, 445 și 537-541])⁵. Din acest motiv, unii exegeți l-au numit pe Maxim „reprezentantul creștinismului radical eshatologic al începuturilor”⁶.

⁴ Claudio Moreschini, Enrico Norelli, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, vol. II/1: *De la Conciliu de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, traducere de E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămoșteanu, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 26.

⁵ Prima epistolă trebuie completată cu Robert Devreesse, *La fin inédite d'une lettre de Saint Maxime: Un baptême forcé de Juifs et de Samaritans à Carthage en 632*, în „Revue des Sciences religieuses”, vol. 17 (1937), pp. 25-35; vezi și Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le «césaropapisme» byzantin*, Paris, Gallimard (coll. Bibliothèque des Histoires), 1996, p. 182.

⁶ Ioan I. Ică jr., *Studiu introductiv la Sfântul Maxim Mărturisorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasia Monahul, Anastasia Apocrisiarul. „Vieți” – actele procesului – documentele exilului*, traducere de Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2004, p. 50.

Profesorul Ioan I. Ică jr. realizează o excelentă prezentare a contextului social, politic și religios al acelei epoci, secolul al VII-lea, temeinic fundamentată pe studiile lui Peter Brown, Averil Cameron, Claudia Rapp și Phil Booth. De asemenea, este discutată în amănunt situația interpretărilor moderne de care s-a bucurat opera de hagiograf a lui Leontie al Neapolisului (astăzi Limassol, Cipru). Discuția inventariază ideile din cercetările lui Vincent Déroche (*Études sur Léontios de Néapolis*, Uppsala, Almqvist & Wiksell, 1995) – cu o atenție sporită pe spiritualitatea nonconformistă a celor numiți *saloi* (scrântiți, nebuni) – și Jan Hofstra (*Leontius von Neapolis und Symeon der heilige Narr. Ein Pastor als Hagiograph*, Drachten, Karmel Verlag, 2008). În pofida numeroșilor istorici care s-au aplecat în ultimele decenii asupra acestei perioade, „dramaticul secol VII n-a avut parte însă de istorii scrise de contemporani, observatori direcți ai evenimentelor rapide din interiorul celor trei imperii: roman, sasanid sau arab [...]. Absența istoriei în secolul VII bizantin se explică prin sentimentul apocaliptic al epocii că e martora sfârșitului iminent al lumii, că traversează o criză eshatologică scandată de dezastre, epidemii, invazii și războaie neîncetate” (pp. 333-334). Sfârșitul de lume, resimțit de oamenii secolului al VII-lea, a dat naștere unei alte lumi, pe care o cunoaștem mai bine odată cu renașterea carolingiană și ceea ce a urmat acestei epoci. „La capătul unui secol apocaliptic, secolul VII, inaugurat cu lungul război persano-bizantin din 602-628 [...] Imperiul Persan era o amintire, Imperiul Roman, drastic amputat, era redus la dimensiunile unei puteri regionale, Imperiul islamului era singurul mondial, întinzându-se de la Perineii la Indus” (p. 316). De o cu totul altă lume, am fi vorbit, poate, dacă bizantinii nu ar fi rezistat eroic asediului arab din 717-718 (ajutați de „focul grecesc”), iar la celălalt capăt al Europei, Carol Martel nu ar fi oprit tăvălugul islamic în bătălia decisivă de la Tours/Poitiers (10 octombrie 732).

Pe lângă sfinții care dau titlul acestui volum, două personaje importante ale perioadei investigate sunt Ioan Moschos (Μόσχος) și Sofronie al Ierusalimului, care, printre altele, au fost consilieri teologici (*periti*) ai patriarhului Ioan cel Milostiv. Ei aparțineau grupului eukratasilor (de la εὐκρατᾶς – care în textele latine apare *eviratus* –, termen care ar proveni de la εὐκρατον, o fiertură cu chimen și piper consumată de monahi (Ioan Moshu, *Limonariu sau Livadă duhovnicească*, 184, traducere și comentarii de Pr. prof. dr. T. Bodogae și D. Fecioru, Editura Sfintei Episcopii Ortodoxe de Alba

Iulia [Colecția „Izvoare duhovnicești”], 1991, p. 175). În textul tocmai citat, p. 212, n. 1, se spune că „în vestul deltei Nilului exista o celebră mănăstire cu același nume, în care s-a refugiat și Sfântul Maxim Mărturisitorul”. Într-adevăr, într-o epistolă către Ioan Cubicularul, Maxim amintește de o mănăstire a eukratasilor (cumpătaților), de lângă Cartagina (*Epistula 12: ad Ioannem cubicularium adversus Severum* (datată noiembrie-decembrie 641), PG 91, 461 A; traducere de D. Stăniloae, *Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, EIBMO, București, 2012, p. 99), unde este foarte posibil ca el să fi locuit în timpul șederii în nordul Africii (P. Sherwood presupune că Maxim a ajuns în nordul Africii undeva între anii 628 și 630). Pe de altă parte, Charles Diehl apreciază că Maxim a trăit în nordul Africii cel puțin între anii 640-646 (C. Diehl, *L’Afrique Byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533-709)*, Ernest Leroux, Paris, 1896, p. 548). De această mănăstire, a „cumpătaților”, se leagă și numele lui Ioan Moschos și al lui Sofronie al Ierusalimului, ambii în mai multe manuscrise primind numele de εὐκρατᾶς (pentru această chestiune, vezi Christoph von Schönborn, *Sofronie al Ierusalimului: viața monahală și mărturisirea doctrinară*, traducere de Măriuca și Adrian Alexandrescu, Editura Anastasia, București, 2007, p. 69, n. 13). Un personaj care este posibil să fi trăit pentru o vreme în această mănăstire apare și în actele procesului Sfântului Maxim, Serghie Eukratas (*Relatio motionis*, 6, traducere de Ioan Ică jr., p. 125). Date despre această mănăstire nu se cunosc, fiind probabil fondată în vremea lui Sofronie, care păstora această comunitate, și a lui Ioan Moschos, pe când se aflau în nordul Africii (Ioan și Sofronie ajung la Alexandria în 607). Importantă este precizarea lui Maxim, potrivit căreia și el ținea rânduielele acestor monahi rătăcitori (*monachi gyrovagi*), care au jucat un rol fundamental în acele vremuri.

Secolul al VII-lea – în care au fost activi Maxim, Sofronie, Ioan Moschos, Ioan cel Milostiv, Anastasie Persanul – „este cunoscut drept timpul când «s-a încheiat istoria dogmei în Biserica greacă, [așa încât] orice reînviere a acestei istorii este greu de imaginat» (Harnack). Spiritul creștinătății răsăritene își începe istorisirea cu secolul al VII-lea”⁷. Fie doar și din acest motiv – fundamental, de altfel – se cuvine să așteptăm impresionantul op anunțat de Ioan Ică jr.

Florin CRÎȘMĂREANU

⁷ J. Pelikan, *op. cit.*, p. 29.